

O'zbekiston Respublikasi
"Hunarmand" uyushmasi

O'zbekiston Badiiy
akademiyasi

Toshkent
Fotosuratlar Uyi

Notiqlik san'ati
akademiyasi

"SOHIR QALAM MO'JIZASI"
III RESPUBLIKA XATTOTLIK VA
MINIATYURA KO'RGAZMASI

**"XATTOTLIK
SAN'ATINING MILLIY
HUNARMANDCHILIKDAGI
IFODASI" ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI**

*11-fevral, 2023-yil
Toshkent shahri*

«Adast-poligraf»
Toshkent – 2023

Масъул муҳаррир:
Раҳимбой Жуманиёзов, *профессор*

Тўплаб нашрга тайёрловчилар:
Нилуфар Хотамова,
Бобомурод Одил

Тўпламдан хаттотлик йўналишидаги олим, тадқиқотчи, хаттот ва санъатшуносларнинг илмий мақолалар ўрин олган бўлиб, миллий ҳунармандчилик маҳсулотларида хаттотлик санъати нумуналарининг ишлатишига доир фикрлар ва хулоса ва таклифлар баён этилган.

Мақолада фойдаланилган мисол, кўчирма маълумотлар аниқлиги учун муаллифлар жавобгар.

**МАРКАЗИЙ ОСИЁ МУҚОВАСОЗЛИГИДА ХАТТОТЛИК
САНЪАТИНИНГ ИФОДАСИ
(XV–XIX асрлар муқова намуналари асосида)**

*Матлуба Бойхурозовна Раҳманкулова,
Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази илмий
ходими, тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Барча мусулмонларни бирлаштирувчи мустаҳкам ришталардан бири бўлган араб ёзуви бадий санъат ва безаклар ифодаси учун ҳам универсал аҳамиятга. Мазкур ёзувнинг бундай мавқеи ислом таълимоти, биринчи навбатда, Қуръони карим ушбу ёзув воситасида ифодаланганлиги билан боғлиқ. Қуръони каримнинг VIII–IX асрларга оид қадимий қўлёзма нусхалари араб ёзувининг дастлабки шаклларида бўлган куфий ва хижозий хатларида пергаментга ёзилган. Ёзув материали сифатида қоғознинг кашф этилиши ва кўп миқдорда ишлаб чиқарилиши китобат тарихида катта силжишга, китобларнинг кўпайиши, сифатининг яхшиланишига имкон яратган бўлса, VIII асрда Ўрта Осиёнинг Араб халифалиги томонидан эгалланиши, ислом дини, араб тили ва ёзувининг бу ҳудудга кириб келиши китобат соҳасининг ривожланиш йўналишларини белгилашда муҳим омил бўлиб хизмат қилди.

Мовароуннаҳрда қоғоз ишлаб чиқариш тарихи Самарқанд шаҳри билан боғлиқ. Самарқанд қоғози юксак сифати билан ажралиб турган. X–XI асрларда яшаган хаттот Ибн ал-Баввоб (ваф. 1022) бир қўлёзмани, яъни бағдодлик хаттот Абу Али Муҳаммад ибн Али ибн Муқла аш-Шерозий (885–940) дастхати билан ёзилган Қуръони карим варақларини таъмирлаётгани ҳақида шундай ёзган: “Мен кутубхоналарни кезиб, қўлимдаги Қуръони карим қоғозига ўхшаш қоғозни роса қидирдим. Жуда нафис ва бетакрор қадимий Самарқанд ва Хитой қоғозлари кутубхоналарда кўплаб топиларди. Мен ўзимга керакли қоғозни топдим ва қолиб кетган жузни ёзиб қўйдим”¹. Шу каби кўплаб

¹ Bosch G., Carswell J., Petherbridge G. Islamic binding and bookmaking. Catalogue. – Chicago, 1981. – P. 26.

манбаларда X асрда Самарқанд қоғози турли минтақаларга кенг тарқалганлиги ҳақида маълумотлар бор.

Китоблар кўпайиши билан бирга ёзув анъанаси ҳам ривожланиб, X аср бошларида куфий хати асосида муҳаккақ, райҳоний, сулс, насх, тавқиъ, риқоъ хат турлари яратилди. Бу воқелик матнни кўчиришда унинг тавсифи, мазмунидан келиб чиқиб, турли хуснихат усулларида фойдаланишга, саҳифалар, титул варағи ва муқова жилдида ёзувли безакларни ифодалашга ҳам имкон берди.

Қуръони каримнинг VIII–IX асрларга оид қўлёзма нусхалари куфий хатида пергаментга ёзилган, саҳифаларда кам миқдорда тилла билан бирга турли ранглардан фойдаланилган. Лекин уларда Шарқнинг қайси ҳудудида яратилганлигини кўрсатувчи алоҳида белгилар кўзга ташланмаган. X–XI асрларга келиб китобат услубида бир қанча ўзгаришлар кузатилади: вертикал кўринишдаги китоблар геометрик шакллар билан безатилган титул варағига эга бўлади, варақлар ёғоч асосга қопланган чарм жилд билан муқоваланади. Ибн Синонинг (980–1037) 1052 йилда кўчирилган “Қонуни фит-тиб” асари¹, 1075–1125 йилларда кўчирилган Қуръони карим² қўлёзмалари мазкур давр китобатининг мумтоз ва гўзал намуналардан ҳисобланади. XII асрдан китобатда меъморчиликка хос безаклардан, масалан, терилган ғиштларга ўхшаш ёки ганчкорликка хос безаклардан фойдаланишга қизиқиш кучаяди.

Озарбайжон ва шимолий Ироқда ҳукмронлик қилган Элдегизийлар давлати (1136–1225) охириги амири Музаффариддин Ўзбек ибн Муҳаммаднинг вазири бўлган Абулқосим Ҳорун ибн Жаъфар Диндоннинг шахсий кутубхонаси учун 1210–1225 йилларда тайёрланган қўлёзма³ – Қуръони каримнинг Абу Жаъфар Муҳаммад Табарий (838–923) томонидан бажарилган тафсири мўғуллар давригача тайёрланган Шарқ қўлёзмаларининг гўзал намуналаридан бирини саналади. Тасвирлар билан безатилган дастлабки қўлёзмалардан бири – Ғазнавийлар давлати (962–1186) ҳукмдори Маҳмуд Ғазнавийга

¹ Toronto, Aga Khan Museum. No. AKM00510

² Copenhagen, The David Collection. No. 5/2004.

³ Paris, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits. Supp. Pers. 1610.

(998–1030) замондош бўлганлиги қайд этилган форс шоири Айюкийнинг (вафоти XI аср) “Варқа ва Гулшоҳ” достонининг XII аср охири XIII асрга оид нусхасида акс этган миниатюра услуби исломгача бўлган даврлардаги девор тасвирларини эслатади¹.

Мўғуллар босқини даврида сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаётнинг барча соҳаларига етказилган улкан талофат, бир томондан, хунармандларнинг турли минтакаларга қочишига, санъатнинг кенгроқ ҳудудларга тарқалишига олиб келган бўлса, иккинчи томондан, Мўғул империясининг бошқа бир чеккаси Хитой санъати билан тўғридан-тўғри алоқаларнинг кучайишини таъминлади. Хулағуйлар давлати (1256–1335) ҳукмдорлари Газанхон (1271–1304) ҳамда Улжайтухон (1278–1316) ҳукмронлиги даврида вазир, табиб, илоҳиётчи ва тарихчи Рашидиддин (1247–1318) Хитой фани, ёзуви, тарихшунослиги ва тасвирий санъатидан жуда ҳайратга тушади. Бу вақтгача ислом оламида асосан грек файласуфларининг астрономия, ботаника ва тиббиётга оид илмий китобларида тасвирлар акс эттирилган. Рашидиддиннинг вазирлик даврида мўғуллар давлати марказларида тасвирларга бой тарихий китобларга талабнинг ортиши, матнга тарихий воқеалар тасвирларини илова қилишга қизиқишнинг кучайиши кузатилади. Дастлаб тасвирларда тириклик белгилари кўзга ташланмаган, жуда қуруқ ифодаланган. Кейинроқ йирик ҳажмдаги достонлар Хитой тасвирий санъатига хос сураатлар билан уйғунлаштирилган, ҳам юқоридан, ҳам ён томондан аниқ акс эттирилган драматик тасвирлар билан бойитилган². Хулағуйлар давлати қулагандан сўнг Жалойирийлардан (1336–1432) Султон Шайх Увайсхон (1338–1374) ва Ғиёсиддин Султон Аҳмадхон (1382–1420) даврида Табриз ва Бағдод шаҳарларида китобат иши жадаллик ривожланган.

Араб тилида битилган китобатнинг кейинги ривожланиш даври Амир Темур (1336–1405) ва Темурийлар (1370–1507) даврига тақалади. XV–XVII асрларда жамиятдаги бадавлат

¹ Istanbul, Topkapı Saray Library. H.841.

² Қаранг: Ettinghausen R. Treasures of Asia: Arab painting. New York: Skira Rizzoli, 1977. P. 209; Gray B. Treasures of Asia: Persian painting. New York: Skira Rizzoli, 1977. P. 191.

кишилар бадий безатилган қўлёзма китобларга эга бўлишга алоҳида эътибор беришган. Бадий қўлёзмани яратувчилар – турли соҳа усталаридан иборат бир гуруҳ сарой кутубхоналаридаги устахоналарга жалб этилган ҳолда фаолият юритган бўлса, китобат жараёнида иштирок этувчи усталарнинг бошқа бир гуруҳлари алоҳида бирлашиб, зиёлилар ва оддий аҳолидан иборат китобхонлар учун шахсий тартибда ишлашган. Чунки юқори лавозимли шахслар буюртмаси бўйича тайёрланган безакларга бой китоблардан ташқари, адабиёт, илм-фан намояндалари ва китоб ишқибозлари учун мўлжалланган оддий китобларга ҳам талаб юқори бўлган.

Қўлёзма китоблар жамоавий меҳнат маҳсули, уларни яратиш турли маданий марказлар орасидаги ижодий тажриба алмашишларга ҳамда анча олдин қўлланилган анъаналарга асосланган ҳолда амалга оширилган ягона жараён ҳисобланган бўлиб, бу жараёнда қоғозрез, хаттот, лаввоҳ, музаҳҳиб, мусаввир билан бирга муқовасозлар меҳнат қилган. Уларнинг ижодий ва амалий меҳнатида ўзаро изчиллик ва мутаносибликнинг мавжудлиги қўлёзма китоб услубидаги ягоналик, яхлитлик, техник жиҳатдан мукамалликни таъминлаган.

Бугунги мавзумиз муқовасозлик ҳақида экан, Шарқ муқовасозлик тарихининг ривожланган даври Темурийлар даврига бориб тақалишини таъкидлашимиз зарур. Мамлук муқовасозлигининг илк босқичлари XIV асрда Мисрда ўз мукамал кўринишига эга бўлган бўлса, XV асрда Ҳиротда ҳар томонлама фарқ қилувчи бошқа услуб ва шакллар билан бирга уйғунлаштирилган ҳолда, ривожланди. Дастлаб безаклар одатда анча ингичка, унчалик ботиқ бўлмаган чизиклар билан ажратилган, геометрик безаклар ва мавҳум шакллар кенг тарқалган, ўсимликсимон безаклар кам ҳолларда қўлланилган. Безаклар алоҳида муҳрлар ёки асбобларда зарб билан уриш ёки исканжада сиқиш орқали ҳосил қилинган. Безак туширувчи шакллар дастлаб темирдан ва ёғочдан, кейинчалик қотирилган чармдан ясалган, одатда, чармдан тайёрланган шакллар учун туя терисидан фойдаланилган. Ҳирот муқоваларида безакларнинг шакли ва таркибий унсурлари ўзгариб, сатҳга нисбатан чуқур бўлишига урғу берилди, ўсимликсимон безакнинг бўртиб

чиққанлиги, фонда аниқ акс эттирилиши кўзга ташланади. Дастлаб мукова жилдларига ҳар бир безакни туширишда алоҳида шаклни ифодалаган темир ёки ёғочдан тайёрланган қолиплар ёки асбоблардан фойдаланиб келинган. Муқованинг турли жойлари учун фойдаланилган индивидуал шакл берувчи муҳр асбоблар битта жилднинг ўзида бир неча ўн мингга ташкил этган. Ҳиротда индивидуал қолиплар ёки асбобларни ишлатишга барҳам берилди. Янги технология кашф этилиб, геометрик ва ўсимликсимон безаклардан иборат анъанавий услубга хос майда унсурлардан ташкил топган мураккаб тузилишдаги яхлит металл муҳр-асбоб яратилди.

Темурийлар даври муқоваларини безатишда ёзувлардан ҳам фойдаланилган. Мукова жилдидаги ёзувлар – муқоваларга кўрк бўлиши билан бирга, санъатга ажойиблик ва башанглик бағишловчи безак соҳасидаги эришилган ютуқлардан ҳисобланади. Китоб муқовалари учун ёзувлар муқовани юксак санъат асари даражасига олиб чиқиш мақсадида акс эттирилган, мураккаб ёзувлар гўзал ҳуснихат, нақш намуналари ва миниатюрага эга қўлёзма намуналарига муносиб кўрилган.

Китоб муқоваларига матн ёзиш қийин ва қиммат иш ҳисобланган, муқовасоз хаттот томонидан ўлчам ва жойга мос равишда ёзилган матнни металл пластинага тушириш учун ўймакорга берган ва тайёр қолип биттагина қўлёзма муқоваси учун хизмат қилган. Бу жараён дастлаб чарм муқоваларда фойдаланилган, XVII асрдан эса локланган муқоваларда қўлланилган, унга матн ёзиш осонлигидан анча оммалашган. Локланган муқоваларга матн хаттот томонидан ёзилган. Мукова жилдидаги бу ёзувларни Қуръон оятлари, Фирдавсий (935–1020) “Шоҳнома”си, Румий (1207–1273) “Маснавий”си, Саъдий (1203–1292) “Куллиёт”и, Ҳофиз (тах. 1325–1390) “Девон”идан олинган ва шу каби мумтоз, машҳур матнлар ташкил этган.

Муқовада келтирилган ёзувларда турли маълумотлар ифодаланган, жумладан, асар номига ишора қилинган, баъзида асар муаллифи ҳақида маълумот берилган. Саъдий “Куллиёт”ининг XV асрда кўчирилган нусхаси Париждаги Франция Миллий кутубхонасида сақланади. Қўлёзма муқоваси

чармдан ва тилла билан зарварақланган; олд жилднинг юқори ва пастки лавҳасига сулс хатида маснавий ёзилган¹:

بر و خوشه چین بلش سعدی صفت // که گرد اوری خر من معرفت
که گفتار سعدی پسند ایدش // نصیحت کنی ، سودمند ایدش

Мазмуни:

*Бор ва Саъдийдек покловчи бўл,
Маърифат хирмонин йиғиш учун,
Саъдий суҳбатига қизиқиш учун,
Насиҳатнинг фойдасини чиқариб олувчи қулоқли бўлиш учун.*

Муковада акс этирилган ёзувларда қўлёзмани тайёрлашга буюртма берган ёки унинг совға қилиниши мўлжалланган одамнинг исми ёзилган ҳолатлар ҳам учрайди. Турли муаллифлар шеърлари тўпланган Вена Миллий кутубхонасида сақланаётган қўлёзма Абулқосим Бобурга (1450–1457) бағишлаб тайёрланган. Бу ҳақда қўлёзма чарм муковасининг ён қопламасига ёзилган²:

لخز انة كتب السلطان الاعظم ابو القاسم بابر بهادر خلد ملكه

Мазмуни: *Султон Аъзам Абулқосим Бобур Баҳодур китоб хазинаси учун, Худо унинг ҳукмронлигини абадий қилсин.*

Муковадаги ёзувларда муковасоз номи ва сана ифодаланган ҳолатлар ҳам мавжуд. Қадимги Эрон музейида сақланадиган 706/1306-07 йилда кўчирилган Қуръон муковаси муковасоз исми ёзилган дастлабки мукова ҳисобланади, унда Абдурахмон номи кўрсатилган³. Муковасоз номини кўрсатиш XVII асрдан сўнг анъанага айланади, бундай муковалар Ўрта Осиёда кўплаб учрайди.

¹ Bibliothèque nationale de France, Département de s manuscrits, Supp. Pers. 814; қаранг: Richard F. Splendeurs persans, Manuscrits du XIIe au XVIIe siècle. – Paris, 1997. – P. 114.

² Flügel G. Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien. Bd. I. – Wien: K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1865. – P. 605-606, no. 640.

³ Afshar I. Inscriptions on the covers of Islamic manuscripts. An introductory study. – P. 46.

Шохрух Мирзо кутубхонаси учун тайёрланган бошқа бир Фаридиддин Муҳаммад Абу Бакр Иброҳим ибн Исҳок Нишопурий – Фаридиддин Аттор (1145–1221) “Девон”и ҳисобланади¹. Қўлёзма муқоваси Ҳирот усталарининг юкори даражадаги маҳорати намуналаридан биридир. Муқованинг олд ён томон қопламасида сулс хатидаги шундай ёзув мавжуд:

لخزانة سلطان الاعظم مهين الدولة و الدين شاه رخ بهادر خان خلد الله ملكه طمئنتا

Мазмуни: *Буюк Султон дин ва давлат ҳомийси Шохрух Баҳодир хазинасига, Аллоҳ унинг шоҳлигини абадий қилсин.*

Бойсунқур мирзо сарой кутубхонасида 829/1425 йилда Жаъфар ибн Али ал-Бойсунғурий томонидан кўчирилган “Насойиҳи Искандарий” (“Искандарий насихатлари”) асари қўлёмаси² ва 833/1430 йилда Саъд ал-Машҳадий томонидан кўчирилган “Қунуз ал-вадиъа мин румуз ал-зариъа ила макарим ал-шари” (“Шариатга кўра ахлоқий фазилатларга эришиш учун воситалар” рамзлари водийси хазинаси”) ва “Ал-фараж баъд ал-шидда ва ал-зиқа” (“Қийинчилик ва азоб-уқубатлардан кейинги ёрдам”) асарлари жой олган қўлёманинг³ муқовалари бир-бирига жуда ўхшаш. Муқовалар оч жигарранг чармдан тайёрланган, медальон композицияли сидирға безак муҳр асбобда босиб туширилган. Қопқоқнинг ташқи томонида сулс хатида куйидаги ёзув мавжуд:

اللهم خلد دولة السلطان الاعظم * بايسنغر بهادر خان خلد الله مملكته

Мазмуни: *Аллоҳим, буюк султоннинг подшоҳлигини, Бойсунқур Баҳодурхоннинг шоҳлигини абадий қилгин.*

¹ Istanbul, Topkapi Saray Library. №270/3059; Sakisian A. La Miniature persane du XIIe au XVIIe siècle. Paris & Bruxelles, G. Van Oest, 1929. Pl. XXXIII, fig. 50, Pl. XXXV, fig. 54, 55; Sakisian A. 'La reliure persane au XVe siècle sous les Timourides' // Revue de l'Art Ancien et Moderne, 66, 1934. – P. 155-159; Grube E. Herat, Tabriz, Istanbul: The development of a pictorial style / Paintings from Islamic lands. Editor Pinder-Wilson R. – Oxford: Btuni Cassirer, 1969. – P. 91-94.

² Dublin, Chester Beatty Library. No. 4183.

³ Istanbul, Süleymaniye, Yeni Cami. No. 937; Mihaan Sh. Hidden from Scholarly Eyes for a Century: An unknown Bāysunghurī manuscript sheds new light on his court and library // Journal of the Royal Asiatic Society, November, 2018. – P. 52-53.

Хўжа Камол Хўжандий (1321–1401) “Девон”и қўлёзмаси¹ Хуросонни 1451–1457 йилларда бошқарган темурий ҳукмдор Абулқосим Бобур (1422–1457) кутубхонаси учун 856/1452 йилда Ҳиротда кўчирилган. Қўлёзма муқоваси олд ён қопламасининг ташқи томонида араб ёзувида куйидаги сўзлар ифодаланган:

الخزنة كتب السلطان الاعلى اعظم *
معز السلطنة و الدولة و الدين ابو القاسم بابر *
بهادر خان خلد الله تعالى ملكه و يلىطانه

Мазмуни: *давлат ва диннинг олий шарафли султони Абулқосим Бобур китоб хазинасига, Аллоҳ унинг ҳукмронлигини ва салтанатини абадий қилсин.*

Мавлоно Жалолиддин Муҳаммад ибн Муҳаммад Баҳоуддин Ҳусайн ал-Балхий Румий – Жалолиддин Румий (1207–1273) “Маснавий”сининг 887/1483 йилда Ҳиротда Ҳусайн Бойқаро кутубхонаси учун тайёрланган қўлёзмасининг² муқоваси олд ён қопламасининг ички томонида локланган асосга ёзилган насх хатидаги ёзув асар номини кўрсатади:

تا قيامت گر ره صورت روى // تا قيامت بوى معنى نشنوى
جان جاويدان اگر خواهى بخوان // مثنوى معنى مولوى

Мазмуни:

*Агар қиёматгача сурат томон қадам ташласанг,
Қиёматгача маънонинг ҳидини ҳис қила олмайсан.
Агар боқий кўнгил хоҳласанг, ўқи,*

¹ Istanbul, Topkapı Saray Library. E.H. 1637

² Istanbul, Türk ve İslam Eserleri Müzesi. №1905; Sakisian A. La Miniature persane du XIIe au XVIIe siècle. Paris & Bruxelles, G. Van Oest, 1929. – Pl. XXXIX, fig. 63; Sakisian A. 'La reliure persane au XVe siècle sous les Timourides' // Re vue de l'Art Ancien et Moderne, 66, 1934. – P. 159–161; Aga-Oglu M. Persian Bookbindings of the Fifteenth Century. – Plate X; Aslanapa O. The arts of the bookbinding in Central Asia, 14th-16th centuries. – P. 63, 69; Grube E. Herat, Tabriz, Istanbul: The development of a pictorial style / Paintings from Islamic lands. Editor Pinder-Wilson R. – Oxford: Btuni Gassirer, 1969. – P. 96-97; Dimand M., Mailey J. Oriental Rugs in the Metropolitan Museum of Art. – New York: Distributed by the New York Graphic Society, Greenwich, Connecticut, 1973. – P. 34-35, fig. 51; Blair Sh, Bloom J. The art and architecture of Islam (1250–1800). – Yale University Press Pelican history of art, 1995. – P. 66-67.

Румийнинг “Маънавийи маснавий” сини (таржима муаллифи – Р.М.).

Абдурахмон ибн Низомиддин Аҳмад Харжардий Жомий (1414–1492) “Девон”и кўлёзмаси¹ учун бажарилган мукова Хирот услубидаги муковаларни гўзал намуналаридан ҳисобланади. Кўлёзма кўчирилган вақти маълум эмас, Қосим Султон учун тайёрланган. Қосим султон Султон Хусайн мирзонинг куёви, Малика Ойша Султон Оға бегимнинг эри бўлган². Муқованинг ён қопламасида настаълиқ хатидаги ёзув мавжуд бўлиб, унда асарнинг номи ва китоб ким учун тайёрланганлиги қайд этилган:

حسن اين ديوان جامي شديكي صد ، بل زياد // تا قبول قاسم سلطان جهانگير او فتاد

Мазмуни:

Жомий девонининг ҳар бир баҳоси юз букикка ва ундан зиёдга кўпайтирилди,

Шунинг учун Қосим ибн Султон Жаҳонгир қабул қилди (таржима муаллифи – Р.М.).

Мукова жилдида эса қуйидаги ёзувлар битилган:

دفتر جامي است اين از گفته هاي عشق پر // مي برم تا پيش شاه نکته دان خودكشم
به بزم گل چو سرايند نظم جامي را // ز بلان همه گلبانگ افرين خيزد

Мазмуни:

Жомийнинг ушбу китоби ишқ кўшиғи билан лиммо-лим

Мен уни улуг шоҳимга тақдим этиш учун олдим.

Қачонки Жомий шеърлари гуллар базмида куйланса

Булбуллар буларни қувонтиради (таржима муаллифи – Р.М.).

Абдурахмон ибн Низомиддин Аҳмад Харжардий Жомий (1414-1492) “Юсуф ва Зулайҳо” асарининг Бухорода 948/1531

¹ Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Supp. Pers. 2050A.; Sakisian A. La Miniature persane du XIIe au XVIIe siècle. – Paris & Bruxelles, G. Van Oest, 1929. – Pl. XLI, fig. 67; Sakisian A. 'La reliure persane au XVe siècle sous les Timourides' // Revue de l'Art Ancien et Moderne, 66, 1934. – P. 162–165; The Arts of Islam. Hayward Gallery 8 April-4 July 1976. – London: The Arts Council of Great Britain, 1976. – P. 357.

² Бобур Заҳриддин Муҳаммад. Бобурнома. – 168-бет.

йилда хаттот Мир Али Ҳаравий (ваф. 1544) томонидан Убайдуллахон учун кўчирилган қўлёзмаси бугунги кунда Буюк Британиядаги шахсий коллекцияда сақланмоқда¹. Қўлёзма муқоваси ён қопламаси ташқи томонидаги ёзув муқова 1459–1469 йилларда Ҳиротда ҳукмронлик қилган Темурий ҳукмдор Султон Абу Саид (ваф. 1469) кутубхонасида бажарилгани, Убайдуллахон 1528 йилда Ҳиротни эгаллаган вақтда Бухорога келтирилганлигидан гувоҳлик беради:

السلطان ابو سعد كوركان خلد الله ملكه

Эй, Аллоҳ, Султон Абу Саид Куракон ҳукмронлигини абадий қил.

Амир Насруллонинг қози ва аламининг ўғли қаламига мансуб “Насабномаи Хусрави камкор” асарининг 1880 йил Бухорода Амир Музаффар (1860–1885) қўлёзмаси² учун бажарилган муқова жилдларининг ташқи томони ипак иплар ёрдамида тикилган кашта безак билан безатилган.

Муқованинг олд жилди ташқи томонидаги лавҳада форс тилида қуйидаги ёзувлар мавжуд:

نسب نامه خسرو کام کار
کتب دست را اکلیل بالافخار

Мазмуни:

*Обрўли Хисравнинг насабномаси,
Китоблар қўл учун фахрли моддадир.*

Муқованинг орқа жилди ташқи томонидаги лавҳада қуйидаги ёзувлар мавжуд:

ز بس منسب بود خير الانام
يو اقيد الانساب كرديد نام

Мазмуни:

¹ Catalogue Kent Antiques: Islamic and Indian Art. – London, 2006. – No. 11.

² Алишер Навоий номидаги адабиёт музейи, 130-рақамли қўлёзма.

*Халойиқнинг энг яхшиси (Муҳаммад алайҳиссалом)га мансуб бўлур охир-оқибат,
“Явоқид ул-ансоб” (“Насаблар ёқутлари”) дея ном қўйилди.*

Бу муқовалар барча давр ва халқлар санъати орасида техник-бадий хусусиятлари билан ажралиб туради ҳамда Шарқ халқларига хос умумий сифатларни ифодалайди. Умумий мафкура, диний ва дунёвий қарашларнинг бадий маданият шаклланишидаги салмоғи юқори бўлиб, Шарқ усталари ўз асарларида ҳам анъанавий, ҳам қўшни халқларга хос бўлган шакл ва услублардан фойдаланиб келишган ва булар Марказий Осиё муқоваларда ўз аксини топган.

М У Н Д А Р И Ж А

Абдуллаев Улуғбек Тоҳирович. Халқ амалий санъати ва хаттотлик миллий ҳунармандчиликнинг синкретик намунаси	3
Ҳайдарбек Назирбекович Бобобеков. Қўқонлик хаттотлар ҳақида чизгилар	5
Ҳабибулло Солиҳ. Исломий қадриятлар руҳида шаклланган ўзбек миллий ҳунармандчилиги инъикоси музей экспозицияларида	22
Раҳимбой Маткаримович Жуманиёзов. Хаттотликда инновацион услубларнинг шаклланиш омиллари	26
Сайфиддин Сайфуллоҳ ўғли Рафъиддинов. Хат ва хаттотликнинг маданиятимиз ва халқ амалий санъатидаги аҳамияти	33
Лутфия Мирзаева. Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихи ва мактаблари	42
Саидқосим Акбарович Усмонов. Хаттотлик тарихи ва ҳозирги ривож	50
Асқарали Сулаймонов. Араб хаттотлик санъати элементларини қўллаш орқали кирилл ва лотин ёзувларининг эстетик жозибадорлигини ошириш	56
С.А.Абдуллаев. Миллат тарихидаги тежамкор ва умумтуркий – ёзув	61
Саидахбор Собитович Булатов. Эпиграфик безакларнинг буюк ҳикмати ва ибрати	63
Ёқуб Мамасолиевич Бухарбаев. Ўрта Осиё хаттотлик мактаблари тарихидан	72
Ислом Одинаевич Маматов. Меъморий ёдгорликлардаги битиклар	78
Эргашев Жалил Умарович. Хаттотлик санъати тарихига мухтасар назар	80
Давлат Ҳайдарович Сафаров. Хаттотлик санъатини миллий ҳунармандчиликда қўлланилиши	89

Матлуба Бойхурозовна Раҳманкулова.

Марказий Осиё муқовасозлигида хаттотлик
санъатининг ифодаси (XV–XIX асрлар муқова
намуналари асосида) 92

Салимжон Собиржонович Бадалбоев.

Республикада хаттотлик соҳасидаги долзарб мавзулар ... 103

Гулнора Абилкасимовна Маҳкамова.

Каштачиликда хаттотлик жиолари
(Самарқанд Давлат музейи намуналари мисолида) 106

Боқижонов Хожиакбар. Шаҳар номига боғланган

хат тури ҳақида айрим қайдлар 109

Xaytbayev Ravshanbek. Xattotlik san'ati va

Markaziy Osiyo xattotlar maktablari 111

**“XATTOTLIK SAN’ATINING
MILLIY HUNARMANDCHILIKDAGI
IFODASI” ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI**

*11-fevral, 2023-yil
Toshkent shahri*

*Muharrir: M.Sayfullayev
Dizayner: S.Yegamkulova
Sahifalovchi: U.Saidov*

Nashriyot litsenziya №3988. 09.14.2020-y.
Nashrga chop etishga ruxsat etildi: 09.02.2023-y.
Qog’oz bichimi: 60x84 $\frac{1}{16}$. “Times” garniturası.
Ofset bosma. Nashiyot bosma tabog’i 7,25. Adadi 50 nusxa.
Bahosi kelishilgan narxda.

«ADAST POLIGRAF» MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Toshkent shahri, Sirg’ali tumani, 7G-38, 3/14.

